

10. Сабліна, Світлана. “Особливості правопису збірок поезій Т. Г. Шевченка “Мала книжка” та “Більша книжка”». *Тарас Шевченко і сьогодні. Матеріали Другої Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Сімферополь: РВНЗ “КІПУ”, 2012.
11. Сисоєва, Тетяна. “Варіантність правопису Т. Г. Шевченка (за рукописною збіркою “Три літа”)”. *Вісник Запорізького національного університету. Сер.: Філологічні науки*. 2(2007): 168–173.
12. Тимошенко, Петро. “Морфологічні риси мови творів Шевченка (займенник)”. *Збірник праць дев’ятнадцятої наукової шевченківської конференції*. Київ: Наукова думка, 1972.
13. Шевченко, Тарас. *Більша книжка. Автографи поезій 1847 – 1860 рр.* Київ: Вид-во АН УРСР, 1963.
14. Шевченко, Тарас. *Мала книжка. Автографи поезій 1847–1850 рр.* Київ: АН УРСР, 1963.
15. Шевченко, Тарас. *Три літа. Автографи поезій 1843–1845 років.* Київ: Наукова думка, 1966.

УДК 811.112

ВАРІАТИВНІСТЬ СЛОВА І МОВНА ЕКСПРЕСІЯ У МОВНО-ХУДОЖНІЙ СИСТЕМІ В. ЧАБАНЕНКА

Сірик С. В., к. філол. н., доцент

*Медичний коледж ЗДМУ
вул. Космічна, 2в, м. Запоріжжя, Україна*

siryk_svitlana@i.ua

У статті зроблено спробу проаналізувати характерні для мовотворчості В. Чабаненка експресивні засоби, побудовані на варіативності лексичних одиниць. Досліджується експресивність на ґрунті семантичних, акцентологічних, фонетичних, морфологічних, дериваційних варіантів слова.

Ключові слова: варіативність слова, мовна експресія, ідіостиль.

ВАРИАТИВНОСТЬ СЛОВА И ЯЗЫКОВАЯ ЭКСПРЕССИЯ В ЯЗЫКОВО-ХУДОЖЕСТВЕННОЙ СИСТЕМЕ В. ЧАБАНЕНКО

Сирьк С. В., к. филол. н., доцент

*Медицинский колледж ЗГМУ
ул. Космическая, 2в, г. Запорожье, Украина*

В статье сделано попытку проанализировать характерные для творчества В. Чабаненко экспрессивные средства, построенные на вариативности лексических единиц. Исследуется экспрессивность на почве семантических, акцентологических, фонетических, морфологических, деривационных вариантов слова.

Ключевые слова: вариативность слова, языковая экспрессия, идиостиль.

THE WORD VARIETY AND LANGUAGE EXPRESSION OF V. CHABANENKO LANGUAGE-LITERAL SYSTEM

Siryk S. V., Candidate of Philological Sciences, lecturer

*Medical College ZSMU
Kosmichna str., 2v, Zaporizhzhya, Ukraine*

In the article is made an attempt to analyze the expressive means based on the variability of lexical units, characteristic of V. Chabanenko's language creation. Expressiveness on the basis of semantic, accentological, phonetic, morphological, derivative variants of the word is explored.

Research of poetry by V. Chabanenko's "Oratania", "Sich spiritual", "In eternal combat" allows us to speak about the widespread use by the author of semantic, accentological, phonetic, morphological, derivative variants of the word in order to create an expression of a powerful force.

Chabanenko actively uses the valuable from the linguistic-stylistic point of view the ability of the word to the semantic variation, of serving as one of the basics of the language expression. The linguistic colors of the semantic

variant are distinguished on the background of its complex connections with all other values of the polysemic word. Secondary values of polysemy lexical item are implemented in context.

External expressiveness is extracted by the author due to collision of the main variant with the secondary one. The general expressiveness of the expression can be amplified by the secondary stylistically colored version, and this is observed and when the secondary meaning is perceived figuratively as a one-component metaphor.

The vast majority of the accentological variants of the word, fixed on the investigated poetic material, is stylistically bulleted components that have folk-like origins. At the expense of other accentological options, fixed in the poetic works of Chabanenko, expanding the composition of poetic vocabulary, increasing its expressive-stylistic resources, creates the possibility of the most complete using of the expressive potential of poetic lexemes.

Extremely active, Chabanenko uses in the poetical works genetically heterogeneous phonetic word variants, which are as a rule stylistic synonyms is. The favorite method of the author is the introduction into the poetic language of the phonetic variants of the words, which at the present stage are archaisms, which gives expression to the sublime and solemn tone.

The morphological variability of words (especially word forms), in particular adjectives, verbs, noun parallels, is widely represented in the studied poetic writings. The most numerous morphological variants, fixed in the studied collections of poetry, are adjective and the verbs parallels. Among the adjective morphological variant of the word, the most popular is the variation of the complete nestyagneny form of adjectives. The degree of intensified expressiveness of the full nestyagneny forms is greatly enhanced by amplification.

For Chabanenko's idiostyle is characteristic by the active use of noun derivation variants, less represented by adjectives, verbal and adverbial derivative variants.

Consequently, the explored poetic material allows us to talk about the wide, active, virtuoso use of Chabanenko of the variation of the word at all structural levels to create a powerful linguistic expression. The words used by the poet exist in the form of a complex system of linguistic opposition (correlations). For idiostyle of the poet, characteristic is the use of the Word options as a powerful means of amplified expression, for new forms of emotionally-evaluative expression of thought.

Key words: variation of the word, language expression, idiostyle.

Стаття продовжує цикл публікацій, присвячених поетичній мовотворчості вченого і письменника В. Чабаненка, його новаторству в пошуку незвичних форм, образів, вмінню експериментувати з поетичною мовою, розширенню словесної палітри за рахунок виражально-зображальних, експресивних засобів української мови.

Метою статті є виявлення та аналіз особливостей поетичного ідіостилю відомого мовознавця та поета В. Чабаненка, зокрема дослідження експресивності, побудованої на використанні варіантів слова як потужного резерву мови, що забезпечує її функціональну поліфонічність, з'ясування експресивного потенціалу цих одиниць.

Варіювання мовних засобів привернуло увагу вчених порівняно недавно. Дослідженню варіантів слова в різних аспектах присвячені роботи таких вчених, як С. Самійленко, В. Семиряк, Н. Сологуб, В. Поставний, М. Карп'юк, Н. Семенюк, А. Воронов, К. Горбачевич, В. Чабаненко та інші. Зокрема, В. Чабаненко в науковій праці "Стилістика експресивних засобів української мови" виокремлює "такі залучувані у сферу української лінгвостилістики варіанти слова, як-от: семантичні, акцентологічні, фонетичні, морфологічні, дериваційні та комбіновані" [1, с. 50]. Вказавши на особливе місце варіантності з-поміж суттєвих ознак слова як основної одиниці мови, В. Чабаненко констатує: "це не просто явище, <...> а й одна з важливих основ мовної (мовленнєвої) виразності, одна з міцних підвалин української лінгвостилістики" [1, с. 91]. Такого висновку учений дійшов, розглянувши, зокрема, фонетичні варіанти, що "глибоко й міцно вросли в лексичну будову сучасної української мови, надали їй не тільки зовнішньо структурного розмаїття, а й додаткових виражально-зображальних можливостей" [1, с. 59–60].

Як академічний вчений, ґрунтовно дослідивши виражально-зображальні, експресивні засоби української мови у зв'язку з тими основами, на яких вони виникають у мовленнєвій практиці людини, В. Чабаненко як митець подав приклад віртуозного володіння поетичним словом.

Дослідження віршів поетичних збірок В. Чабаненка "Оратанія", "Січ духовна", "У вічному двобої" дає змогу говорити про широке використання автором семантичних, акцентологічних, фонетичних, морфологічних, дериваційних варіантів слова з метою створення експресії потужної сили.

В. Чабаненко активно використовує цінну з лінгвостилістичної точки зору здатність слова до семантичного варіювання, що виступає однією з основ мовленнєвої експресії. “Лінгвостилістичні барви семантичного варіанту виокремлюються на тлі його складних зв’язків з усіма іншими значеннями полісемічного слова” [1, с. 54]. Другорядні значення полісемічної лексеми реалізуються у контексті. Зовнішня експресивність видобувається автором за рахунок зіткнення головного варіанта з другорядним: *Ти червонієш-червонієш Од великого сорому! Вона (книжка) також почервоніла Од великого сорому!* [2, с. 41].

Загальна експресивність вислову може підсилюватися за рахунок другорядного стилістично забарвленого варіанта: *Не стало предковічних берегів, Потоплено старі дороговкази. Коли сколочений, стрімкий життя потік Понищить нам усі дороговкази* [2, с. 8]; *Безжалісні, жадібні люди,— Вони ж як прибудуть із думкою злого, То й лихо за ними прибуде* [2, с. 14]. Це ж спостерігається і тоді, коли вторинне значення сприймається образно, як однокомпонентна метафора: *Ти (вітре) плачеш, що вільний; я плачу, що скутий* [3, с. 45]; *Бачиш, як дівчинка ген обережно відерце несе? Так ось і я у натрудженім серці несу Чисту-пречисту бентегу любові...* [2, с. 87]; *Усе вдихай, чим доля наша диха* [4, с. 18].

У аналізованих поезіях фіксуємо досить активне використання автором одного із найефективніших прийомів експресивно-стилістичного використання семантичної варіантності слова – прийому зіткнення образних фразеологічно зв’язаних варіантів: *Благословенний батьківський поріг! Пропащий син, що ... зайдою ступа дурноголово На зчовганий чужий йому поріг* [2, с. 79].

Цікавим є введення у канву поетичного твору дієслівної форми ожиемо: *А ми на зло сатрапам ожием!* [2, с. 24]. Зазначена форма вжита відомим лінгвістом не випадково. У пам’яті читача постає вірш І. Франка “Товаришам із тюрми”. В. Чабаненко називає І. Франка “пророче великий, мій названий тату” [4, с. 47], і своє слово-зброю він кує саме у Франковій кузні: “Я у Франковій кузні меч собі кував” [4, с. 46]. Зрозуміло, чому саме ця лексема обрана митцем і має експресивну силу надзвичайної потужності.

Тонкий знавець мови, В. Чабаненко надзвичайно розважливо, завжди стилістично вмотивовано використовує в поетичних творах акцентологічні варіанти слів. Переважна більшість зазначених варіантів слова є стилістично маркованими компонентами, які мають народнопісенне походження. Дуже показним щодо цього є введення митцем форм типу **я’сний, висо’ко, серде’нько**. *Де я’сні зорі й тихі води* [2, с. 2]; *Прийде час – я здіймусь, полечу У безмір’я висо’ко-висо’ко* [3, с. 7]; *О, як би я хотів, серде’нько, Щоб час на хвилю зупинивсь!* [2, с. 82]. У порівнянні із формами **ясни’й, ви’соко, се’рденько** названі лексеми мають значно більші експресивно-стилістичні можливості, використані автором для стилізації під фольклор.

За рахунок інших акцентологічних варіантів, зафіксованих у поетичних творах В. Чабаненка, розширюється склад поетичної лексики, збільшуються її експресивно-стилістичні ресурси, створюється можливість найповнішого використання виразового потенціалу поетичних лексем. *Боронім нашу волю, братове, Поки три’зуб святий не поник!* [2, с. 29]; *І вдарив кінь потужно копита’ми* [3, с. 27]; *В бою кривавому не згину я із ним Під нашим стягом синьо-злотним, осяйни’м* [2, с. 72]; *В полі-морі здіймає Смарагдо’вий бурун.* [3, с. 42]; *Вмили дощі її краплями срібними, Впали й на землю срібло’м* [2, с. 20]; *В кухлі’ нам місяць заглядав щербатий* [3, с. 66]; *А гі’лля зів’яле спалили* [2, с. 44].

Надзвичайно активно В. Чабаненко використовує в поетичних творах генетично неоднорідні фонетичні варіанти слова, які, як правило, є стилістичними синонімами: *Червона куля – й небо засіяло* [3, с. 18]; *І враз засяяв дивною, святою, Лелійною красою-чистотою* [2, с. 84]; *Крик відчаю* [2, с. 25]; *І як із цього вирватись одчаю?!* [2, с. 7]; *На лжу осоружную!* [3, с. 13]; *Ми штурмуємо Альпи олжі* [2, с. 59]. Зазначені паралелі, структурно урізноманітнюють синонімічні ряди мови, роблячи їх стилістично гнучкішими.

Для мовотворчості В. Чабаненка характерним є залучення фонетичних варіантів слів, що виникли на ґрунті історичного чергування **о-і**. Наприклад, активно вживаною автором зі стилістичною метою є стара форма прикметника **вольний**. *Що там звучать, на вольному просторі* [2, с. 13]; *Я думав: ти вільний, то й плакать не вмієш...* [2, с. 70]

Улюбленим прийомом автора є введення у поетичну мову фонетичних варіантів слова, які на сучасному етапі є архаїзмами, що надає висловлюванню піднесено-урочистої тональності: *Цілує волю Припонтида Вустами сивого Дніпра* [3, с. 8]. Якщо зархаїзовані варіанти слова надають поетичній мові піднесеної тональності, то варіанти, які належать до активного шару лексики, використані, як правило, для передачі негативного ставлення до зображуваного: *Громами-блисками – провісниками мсти* [2, с. 30]; *Їх помста собача* [2, с. 73].

Аналіз поетичної лексики досліджуваних збірок дозволяє стверджувати, що В. Чабаненко активно звертається до традиційного засобу стилістичного увиразнення поетичної мови – використання старослов'янських варіантів українських лексем: *Ще лицар волі при забралі* [3, с. 9]; *Щити черлені у траві, Відкриті сонцю заборолі* [3, с. 16]; *Злим врагам-катам отим* [2, с. 62]; *Славути рать зеленоглава* [2, с. 4].

Для мовотворчості В. Чабаненка характерним є вживання варіантів-старослов'янізмів поруч із фразеологізмами, чим досягається знижено-глузлива тональність: *Та знайте, пам'ятайте, що ваш глас – Горох, яким ударили об стінку* [2, с. 75].

Одним із улюблених прийомів автора є надзвичайно часте використання слів варіантного ряду *золото-злато-злото*, утвореного українською та старослов'янською фонетичними модифікаціями, розширеним і стилістично збагаченим за рахунок іншомовних елементів: *В закови кована Над щирим золотом* [3, с. 6]; *Спадає злотом в холодні роси* [2, с. 18]. Характерною особливістю ідіостилію В. Чабаненка є утворення від зазначеного варіантного ряду цілої низки яскравих поетизмів (переважно слів-комполітів): *стяги злото-сині* [2, с. 3]; *дзвони злотодзвонні* [2, с. 32]; *злотосяйна краса* [2, с. 79]; *в тому світі злотогомінкому* [2, с. 82]; *Златоглаво над світом звелись* [2, с. 59].

З метою евфонізації поетичної мови автор широко використовує фонетичні варіанти, що ґрунтуються переважно на чергуванні звуків: *у безмір'я, ув Око Всесвіту, в закови кована, в нім згорять всі космічні орбіти спізнаю... я здолаю усі манівці* [3, с. 7]. Окрім того, деякі з них стали стилістично маркованими: *Край укряний нам – Українонька*. [3, с. 5] *Крайнонька-Вкраїнонька* [2, с. 22]; *Поки сонце само для покари іскопиться* [2, с. 11]; *Скотилось вогниво утомлено згори* [2, с. 11]; *Тепер моя зотліла віра* [2, с. 68]; *Лягла у землю, щоб зітліть* [3, с. 40].

Широко представлена в досліджуваних поетичних творах морфологічна варіантність слів, зокрема прикметниковими, дієслівними, іменниковими паралелями. Найбільш численними морфологічними варіантами, зафіксованими в досліджуваних збірках поезій, виступають прикметникові та дієслівні паралелі.

Серед прикметникової морфологічної варіантності слова найулюбленішою є варіантність повної нестягненої форми прикметників: *Веснянії вітри...* [3, с. 57]; *лжа осоружная, диво дивнее* [3, с. 13]; *мечі новії* [3, с. 14]; *синівськії сльози* [2, с. 6]; *заплаканії очі, сонячная бранка* [3, с. 18]; *небесную чашу, навислії тучі* [3, с. 25]; *браття січовії* [3, с. 34]. Введення таких форм у канву поетичного твору робить його дуже близьким до народної пісні, надає йому лірико-урочистого тонування. Ступінь інтенсифікованої виразності повних нестягнених форм значно підсилюється за допомогою ампліфікації: *золотії тризубці, срібнозвукії сурми* [3, с. 11]; *Ой Оратаніє, Ти зоре ранняя, Ти пам'ять вічная* [3, с. 6].

Широко використовуються митцем паралельні форми прикметників місцевого відмінка одними. Поруч із міжстильовими, міжжанровими формами на **-ому** В. Чабаненко

використовує форми на **-ім**, характерні для народнопісенної мови, завдяки чому віршовані рядки набувають певної експресії та забезпечують ритмомелодійну виразність віршованого вислову: *на білім світі* [2, с. 68]; *Ще мало прожив я на білому світі* [2, с. 72].

Неабиякий експресивний потенціал мають і варіанти дієслівних форм, зафіксовані в аналізованих творах. Для поезій В. Чабаненка характерним є однаково активне вживання форм інфінітива як на **-ти**, так і на **-ть**. Форми на **-ть** використовуються автором як для надання віршованій мові певного ритму, так і для забарвлення мови місцевим діалектним колоритом: *Синам те ймення не забудь!* [2, с. 3]; *Ступить не здужають сюди Посухи чорні яничари* [2, с. 4]; *Та їх чумна катівська зброя Лягла у землю, щоб зітліть* [2, с. 32]

Дієслівні варіації з частками-афіксами **-ся**, **-сь**, що не закріплені за якимись певними стилями і жанрами, використані в поезії для евфонізації та ритмізації віршованої мови. *Вдома я лишуць... І весни діждусь!..* [3, с. 56]; *Закрутились, завертілись, Над узліссям опинились.* [3, с. 59]

Серед морфологічних варіантів дієслівних форм 1–ої особи множини теперішнього часу фіксуємо широке вживання поруч із формами на **-о** форми на **-м**. Ці паралелі мають різний виразовий потенціал. Форми на **-м** автор використовує для надання вислову особливої експресивності, категоричності, енергійності: *Торуєм злу до душі своїх дорогу* [2, с. 27]; *Тепер же ми сонно блукаєм по стернях торішніх І тихо збираєм в торби остюки недопрілі...* [2, с. 28]. На проаналізовані вище паралелі схожі варіантні форми 3-ої особи однини дієслів теперішнього часу. Стягнені варіанти не втратили відтінку розмовності, тому є широко використовуваними автором для експресивних стилізацій. *В земні тони небесний уліта?* [3, с. 46]; *Твій вінець у всесвітнім огромі сія* [2, с. 2]; *Що все горить – і не згора* [2, с. 2]; *Дріма земля широка* [3, с. 61]; *нехай гуля по зоряних світах* [3, с. 15].

З лінгвостилістичною метою використовує митець і бінарні опозиції дієслівних форм 1–ої особи множини наказового способу. Міжстильовому, стилістично нейтральному варіантові на **-імо** різко протиставляється експресивний варіант на **-ім**, що має відтінок архаїчності та народнопісенності і є засобом створення урочистого тону та стилізації під фольклор: *Гострімо заіржавлені мечі, Гострім об серце Матері гранітне!* [3, с. 16].

Певні виражально-зображальні можливості мають морфологічні варіанти, що пов'язані з немотивованістю роду деяких іменників: Їх синій сум у чорний **глиб** угруз [2, с. 8].

Для надання вислову трагічного тонування використовує митець і архаїчні паралелі, що виникли у зв'язку тривалого розвитку словозміни: Впилися **кровію** кати [2, с. 24].

Зумовлена як інтралінгвальними, так і екстралінгвальними чинниками, дериваційна варіантність підтримується виражально-зображальними потребами. Для ідіостилію В. Чабаненка характерним є активне вживання іменникових дериваційних варіантів: *вись – високость, глиб – глибина, даль – далі – далина, майбуть – майбутнє. ватаг – ватажок, брати – браття, сором – осором, вівтар – олтар, наймення – ймення, жайвір – жайворон – жайворонок, вої – воїни*. Менше представлені прикметникові, дієслівні та прислівникові дериваційні варіанти: *Вечерять теплим запахуцим молоком!* [3, с. 66]; *Упаду у твої запашині чебреці!* [2, с. 2]; *Зіходжу я на хортицьке узвишся* [3, с. 18]; *На могилу я сходжу – І стаю неземним* [3, с. 18]; *А побіч неї німує висока скіфська могила* [3, с. 10]; *А скрізь цвіли обабіч чорнобривці* [2, с. 67].

Зафіксовані в поетичній мові дериваційні варіанти слова поділяємо на три групи, причому автор надає перевагу варіантам останньої: 1) пари і ряди, що складаються лише із стилістично нейтральних одиниць: *Над безміром суєтного буття...* [2, с. 84]; *У безмір'я високо-високо.* [3, с. 7]; 2) пари і ряди, до складу яких входять стилістично нейтральні та стилістично марковані одиниці: *"Вкраїна!" – лине у майбуть* [3, с. 9]; *Зверта на шлях у*

сонячне *майбутнє* [2, с. 43]; 3) пари і ряди, що складаються тільки із стилістично виразних одиниць: *Тут віщий батько наш Орій / Із неба вчув гучне наймення* [3, с. 9]; *Синам те ймення не забудь!* [3, с. 9].

Отже, досліджений поетичний матеріал дозволяє говорити про широке, віртуозне використання В. Чабаненком варіативності слова на всіх структурних рівнях. Використані для створення потужної мовної експресії варіанти слова існують у вигляді складної системи мовних опозицій (кореляцій). Загальна експресивність вислову підсилюється за рахунок другорядного стилістично забарвленого варіанта. Досить активно використовує автор прийом зіткнення образних фразеологічно зв'язаних одиниць.

Переважає більшість акцентологічних варіантів слова, зафіксованих у мовотворчості В. Чабаненка, є стилістично маркованими компонентами, які мають народнописанне походження. Вони використовуються автором для стилізації під фольклор і мають вагомий емоційно-змістовий навантаження.

Для мовотворчості В. Чабаненка характерним є залучення фонетичних варіантів слів, що виникли на ґрунті історичного чергування. Широко вживаним є введення у поетичну мову зархаїзованих фонетичних варіантів слова, чим досягається піднесено-урочиста тональність. Одним із улюблених прийомів автора є часте використання слів варіантного ряду, утвореного українською та старослов'янською фонетичними модифікаціями, розширеними за рахунок іншомовних елементів та утворення від них яскравих поетизмів (переважно слів-комполітів).

Активно застосовувана автором і морфологічна варіантність слів. Найбільш численними морфологічними варіантами виступають прикметникові та дієслівні паралелі.

Для ідіостилю В. Чабаненка характерним є активне вживання іменникових дериваційних варіантів. Менше представлені прикметникові, дієслівні та прислівникові дериваційні варіанти.

Використані митцем марковані варіанти слова часто стають стрижневими пунктами в складній образотворчій канві поетичного твору, засобами емоційно-експресивного тонування. Варіанти слова надають поезії стилістичної гнучкості, милозвучності і ритмічності. За їх допомогою творяться експресивно насажені стилістичні фігури, які здатні викликати у читача глибокі естетично-художні враження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чабаненко В. А. Стилістика експресивних засобів української мови : [монографія] / Чабаненко Віктор Антонович. – Запоріжжя: Запорізький державний університет, 2002. – 351 с.
2. Чабаненко В. А. Січ духовна : поезії / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя : Дніпровський металург, 2007. – 220 с.
3. Чабаненко В. Оратанія : [поезії] / Чабаненко Віктор Антонович. – Запоріжжя : Стат і К°, 2004. – 70 с.
4. Чабаненко В. У вічному двобої : [поезії, поетичні переклади] / Чабаненко Віктор Антонович. – Запоріжжя : Стат і К°, 2000. – 100 с.

REFERENCES

1. Чабаненко, Віктор. *Стилістика експресивних засобів української мови*. Запоріжжя, 2002. 351 с.
2. Чабаненко, Віктор. *Січ духовна*. Запоріжжя: Дніпровський металург, 2007. 220 с.
3. Чабаненко, Віктор. *Оратанія*. Запоріжжя: Стат і К°, 2004. 70 с.
4. Чабаненко, Віктор. *У вічному двобої*. Поезії, поетичні переклади. Запоріжжя: Стат і К°, 2000. 100 с.